

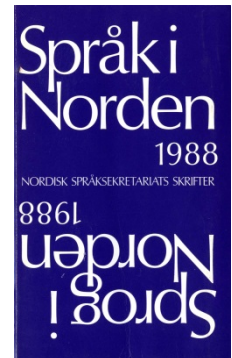
Sprog i Norden

Titel: På terskelen til et nytt tusenår. En tilstandsrapport om norsk språk

Forfatter: Finn-Erik Vinje

Kilde: Sprog i Norden, 1988, s. 64-92

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

På terskelen til et nytt tusenår

En tilstandsrapport om norsk språk

Av Finn-Erik Vinje

Språk er en mangfoldig ting, og det er fåfengt å forsøke å fange dets vesen i en enkel formel.

Det står bi når vi skal slå noen bruer over til medmennesker, og det yter hjelp når vi skal spikre opp stakittet mellom dem og oss. Med språket kan vi bryte ned rommets og tidens murer, og sammenlikne egne iakttakelser med andre menneskers erfaringer. Språket er utvilsomt det viktigste instrument for individets orientering i en komplisert tilværelse.

Men språket er også et identitetsmerke, og språklig atferd en solidaritetshandling. De språksignaler vi sender ut, forteller hvem vi er, og hvem vi ønsker å være.

”Der Mensch ist Mensch durch Sprache,” sa 1800-tallsfilosofen Wilhelm von Humboldt.

En epidemisk foreteelse

Her og nå skal det handle mest om språket som samfunnsorgan, og da kan vi karakterisere språket som en *epidemisk* foreteelse. Det oppstår ved menneskelig berøring, og det sprer seg gjennom smitte.

I våre dager kan vi konstatere hvordan vi nesten alle ligger under for de språklige moteluner, på samme måte som vi lar oss diktere av tekstilmakernes skiftende innfall. Skjørt går opp og skjørt går ned, bukser skal snart være vide, snart trange – og det står ikke til å nekte: Vi følger med på ferden (nesten) alle sammen.

Den eneste forskjellen mellom klesmoter og språkmoter er at det er billigere å følge språkmotens bud!

Dette er ikke noe nytt, men foreteelsen er mer synlig i våre

dager, fordi kommunikasjonslinjene løper så tett nå. Men også våre forfedre, de gamle nordmenn i middelalderen, må ha kjent det som en spesiell fortryllelse da de begynte å ta i bruk den tids moteord – slike importerte, velklingende gloser som *vakker, skjønn, from, tapper* og mange andre splitter nye ord fra nedertysk.

Den tids snacksy inne-gloser fra nedertysk må ha vært like uimotståelige som dagens favoritter; jeg tenker på ord som *fokuserere, indikere, respons, implisitt, problematikk* og de andre traverne. Men nå om dagen blåser dette språkstoffet inn over våre skigarder vestfra, fra engelsk, især amerikansk engelsk.

Den som pynter seg med ord og stikker seg ut språklig, skaper spenninger i miljøet. Slik var det før, og slik er det nå. *Diplomatarium norvegicum* har et 1400-tallsdokument som forteller om hvilke dramatiske følger det kan få, når noen tror de *er* noe og vil markere det språklig.

Her handler det om den almodiske narrifas Levor Aslaksson og øksedrapet på den fedrelandssinnede Arne Torleivsson.

Det begynte pent med at Levor Aslaksson i året 1489 kom innom gården Bø i Sauherad, der det var gjestebud. Levor bad om å få være med. Det fikk han, satte seg til bordet med de andre og drakk Arne Torleivsson til. Men Levor sa da: *Got synth jw*, altså den nedertyske hilsenen "Gud signe deg". Det skulle han ikke gjort, for Arne ble sur og sa at han ikke likte det tyske skravlet. En annen av gjestene la seg opp i det og sa: "Vi må da få lov å skravle litt." Til det svarte Arne: "La oss tale det målet vi har lært av far og mor, vi blir ikke møtere enn de har vært. Vi liker ikke det fremmede snakket, det er som å ha ostevelling i kjeften. Ikke la oss snakke slik at vi snakker halsbeinet av oss."

Slik begynte bråket, og det utviklet seg til et skikkelig slagsmål som endte med drap.

Arne Torleivsson mistet livet på grunn av en skål på nedertysk. Norsk målstrev hadde fått sin første martyr.

Det gamle og det nye samfunnet

I hundreår etter hundreår levde folk temmelig isolert her i landet. Enda på slutten av 1800-tallet var det vanlig at folk levde hele sitt

liv innenfor den samme soknegrensa – kanskje med et par kortvære avstikkere til nærmeste tettsted.

Denne stabiliteten i det gamle bondesamfunnet var forutsetningen for at det norske talespråket – det egnsesifikke språket – kunne leve temmelig upåvirket gjennom hundreåra. Derfor var det en lett match for Ivar Aasen rundt midten av 1800-tallet å grave fram levende språkstoff for sin rekonstruksjon av et ekte nasjonalt skriftspråk.

I de siste par mannsaldrene har den nye veien, jernbanen, bilen, dampruta og telefonen gitt helt andre muligheter for å kommunisere med folk utenfor nærmiljøet. Bare få blir nå værende i den målførekretsen de er født i. Spesialiseringen av arbeidsoppgaver har gjort oss stadig mer avhengige av kontakter utenfor hjembygda. De unges opplæring har de offentlige skoler tatt seg av, og der møter ungdommen språkformer som skiller seg fra bygdemålet. Alle blir vi trukket inn i en riksnorsk skriftkultur.

I samme tidsrom har vi flyttet tettere og tettere sammen. Flere flytter, og de flytter lenger. Over 70 % av oss bor nå i tettbygde strøk, og en tredel av befolkningen klumper seg sammen rundt Oslofjorden.

Disse sentraliserende kreftene har naturligvis gjort de geografiske særpråkene – dialektene – temmelig flossete i kantene. De er på ingen måte borte, og vi har ikke fått noen dialektutrydding – snarere en dialektuttyning. Vi snakker mer likt hverandre enn før; særmerkte dialektkjennetegn står utsatt for å bli utjamnet.

Sophus Bugge sa omkring hundreårsskiftet noen ord som ofte er blitt sitert. Han sa: "Det klinger en Seierssang for vort Rigsmaal over hver Damper som stevner ind den stille Fjord, over hvert Jernbanetog som sprenger sig Vei frem i den avstengte Dal."

Vi behøver ikke tolke utsagnet snevert språkpolitisk – for det har sannelig klinget seierssanger også for nynorsken etter Bugges tid –, men hans slående formulering er utvilsomt en korrekt påvisning av hvordan kommunikasjonssamfunnet virker språklig utjavnende.

I den nye situasjonen kjenner flere enn før et behov for en språklig norm med større geografisk og sosial rekkevidde enn dialekten – et muntlig standardspråk som bedre enn det lokale målføret sikrer en friksjonsfri kommunikasjon. I sakorientert

kommunikasjon er vi nemlig tjent med at språket er mest mulig usynlig, at dets virkemåte ikke pukker på oppmerksomhet – og da er en talemålsvariant som holder seg innenfor rammene av våre språklige felleserfaringer, det mest hensiktsmessige uttrykksmiddel. En slik talemålsvariant har relativt tett tilknytning til skriftspråket, som er riksgyldig.

”Sproget *vil* overses,” sa Louis Hjelmslev. Vi skal ikke høre språklyder når folk snakker til oss, vi skal høre betydning, vi skal høre hva de mener.

Ord dør og ord fødes

Særglosene forsvinner først. Ord og nevninger som var velkjente for de gamle, kan være uforståelige for oss som lever i dag, fordi kultursituasjonen er endret. Ord som *nåtler, bøkker, skyru, sliul, mangletre, landauer, karjol, puttis, traktorsko* og *swingpjatt* er ubegripelige for mange nordmenn i dag.

Ord dør, og ord fødes: Det er alltid bevegelse i ordforrådet. En ny livssituasjon har gitt oss mengder av nyord (*jetfly, moped, radar, plast, jogge, kafeteria, gatekjøkken, solarium* osv), så balansen opprettholdes. Folk flest kan sikkert ikke færre ord nå enn før. Men når ord skyves ut til utkantene av det allmenne ordforrådet, slik det er skjedd med mange ord fra den religiøse og litterære tradisjonen, da oppstår det naturligvis problemer i vår kontakt med eldre tekster. Av en svensk undersøkelse i 1970 gikk det fram at 180 ord fra Markus-evangeliet var uforståelige for en gruppe konfirmanter, og situasjonen er neppe annerledes i Norge. For å råde bot på dette kommunikasjonsproblemet har en derfor i nye bibelutgaver fjernet mange slike ord og erstattet dem med mer moderne.

I den nye salmeboka (1984) har utgiverne gått fram på samme måte, og dessuten forsynt nyutgaven med en ordliste, der bl a følgende ord blir forklart: *arg, arm, armod, eder* (pronomen), *lønnlig, våde, vånde*.

Målbrytning

Den livligste målbrytningen og den raskeste utviklingen ser vi på tettsteder, i stasjonsbyer og på nye industristeder. Folkeblending-

en fører til utjamning og nedslipning av særmerkte språkformer, og flere og flere orienterer seg i retning av et standardmål – især folk i serviceyrkene, kontorfolk og funksjonærer. Stasjonsbyer og tettsteder blir spredningssentre for novasjoner.

I en avhandling fra 1958 la Olav T. Beito fram resultatet av sine granskinger av gammelt og nytt i hallingmålet. Han fant at folk i stasjonsbyene til vanlig talte bygdemålet sitt. I 1979 kommenterer Kjell Venås:

”Sidan dess (= 1958) har mykje vorti annleis. Hjø butikkfolk i Gol sentrum høyrer ein no heller sjeldan skikkeleg hallingmål. Innfødde hallingar med rot i det gamle bygdemålet kan med sorg ordleggje seg slik om språktilhøva i dalen: På Geilo må ein seia at bokmål er det vanlegaste talemålet no (velkjend kommunemann i Hol). Me må sjå i augo at me er den siste generasjonen som bruker hallingmålet (lærer i Gol som kommenterte språket åt barna sine).”

Eldre grammatiske former står i faresonen; tendensen går mot enklere bøyning.

Dativbruken (*han så kjerringa – han var heime hos kjerringen*) minker. I Lensvika i Sør-Trøndelag skal en ennå kunne høre dativ i bruk hos eldre folk, men den synger på siste verset. Det samme gjelder Rissa og Stadsbygd der bare de eldste har dativ. I de ytre trøndermål fra Ytre Namdal og søretter til og med Agdenes, Hitra og Frøya er dativformene helt borte. I Hallingdal har dativbruken i talemålet vært helt fast like til våre dager (*gje heste for* ”gi hesten før” – *gje hesto* ”gi hestene (før)”), men blant de unge er bruken ustø nå.

I Gudbrandsdalen har sentrumsmålet i Ringebru helt oppgitt dativen, på Kvam finnes den stort sett bare hos de eldste, og også på Otta er dativbruken på retur. Det tydeligste tegn på dativens svake stilling er feilaktig dativbruk av typen *hestom kjem* (der *hestom* er subjekt og ikke skal stå i dativ).

Flertallsbøyning av verb (*eg kjem – me koma*) er uten støtte i standardmålene og er på vikende front i talemålet. I Vosse-målet er slike former sjeldne blant de yngre, og blant de unge i Hallingdal er det bare få som bruker flertallsformer fast.

Eldre grammatiske former er altså i faresonen; tendensen går i

retning av enklere bøyning. Flertallsformer av substantiv som *våtn* eller *vøtn* (av *vatn*) og *spånn* eller *spønn* (av *spann*) står utsatt, og blir trengt til side av former med samme vokal som entall. Utsatt står også former som *lepsa* (for *lefsa*), *gipta* (for *gifta*), *kodn* (for *korn*), *fjedl* (for *fjell*). På industristedet Odda viker en særmerkt bøyningsform som *solæ* for *sola*.

Eldre Odda-mål hadde *kodn*, *hådn* – yngre folk sier *korn*, *horn*; eldre mål hadde *staidn*, *adle*, *fjedl* – nå heter det *stein*, *alle*, *fjell*. Folk i Odda sier ikke lenger *ein stor'e hest*, men *ein stor hest*.

I Lommedalen i Bærum er former som *itte*, *fønni* (partisipp av *finne*), *kaste* (preteritum av *kaste*) ennå levende blant de eldre, men ikke blant de yngre. Dialektformene er enten avløst av standardspråkets former, eller av mer utbredte dialektformer (jf regionalmål, nedenfor). Nå sier lommedølene helst *ikke*, *funnet* eller *finni*, *kasta* eller *kastet*.

De dialektspesifikke prosodiske trekk (trykk, tonelag og setningsmelodi) står i særstilling; de viser stor motstandskraft overfor utjamningstendensene. Vi hører alltid hvilken landsdel folk kommer fra.

Regionalmål

Et interessant trekk i bildet er utviklingen mot det vi kan kalle regionalmål (regionale standardmål), dvs talemålsvarianter med bredere grunnlag enn det de gamle dialektene hadde. Regionalmålet blir et kompromiss mellom dialektene(e) på stedet og det landsgyldige standardtalemålet.

Bergen, Trondheim, Stavanger, Kristiansand og flere andre steder er spredningssentre for språklige nyheter og virker mønsterdannende for talemålet i distriktene omkring. Talemålsdrag fra de folketette ytre strøk av Telemark breier seg oppover i fylket.

Anders Steinholt har gransket målet i Hedrum ved Larvik med tretti års mellomrom, og i 1972 kunne han konstatere at bygdefolket ikke lenger skiller seg fra byfolket i språkveien. Larviks-målet holder på sin side på å gå opp i et allment sørøstnorsk talemål, med utjamning også mellom ulike sosiale grupper.

Steinsholt kommenterer utviklingen i Hedrum-målet slik:

”For de fleste Hedrumfolk har overgangen til bymålet vært en frigjøring. Bygdemålet var en belastning for alle som kom utenfor bygda, og utenfor bygda måtte jo de fleste for kortere eller lengre tid. Det var t.eks. ikke moro å bli tatt for *kvæll'-sokniq* i Larvik. Det er ubehagelig at folk omkring en ser på en hver gang en åpner munnen, ja, at de dummeste til og med blunker til hverandre. Det snakkes og skrives så mye pent om våre dialekter, om hvor vakkert de klinger. Det er naturligvis da underforstått at dette ikke gjelder alle dialekter. Det gjelder ikke dialektene fra Vestfold og Østfold, – de er ”*fæ læ*”, – og vel heller ikke dem fra Hadeland og Toten. Men uansett hvor en har sitt målføre fra, så vil det være en belastning for den som har det og ikke kan fri seg fra det – dersom vedkommende da ikke står så sikkert sosialt at det skaper tilstrekkelig motvekt.”

Radio og teve

Den samfunnsomforming jeg har omtalt ovenfor, satte i gang en språklig utvikling som var langt framskreden da radio og teve ble en del av hverdagen. Vi må altså ikke tro at dialektutjamningen er etermedienes verk. Radio og teve har saktens forsterket de sentralistiske tendensene, siden de har trukket oss alle inn i fellesspråklige erfaringer og kommet med et tilbud om et standardspråk til dem som søker etter en talenorm med større geografisk og sosial rekkevidde enn den lokale dialekten. Men jeg tror vi skal nøye oss med å si at i dialektutjamningen er mediespråket bare én av flere samvirkende faktorer. Den direkte interaksjonen mellom menneskene har nemlig mer langtrekkende virkning enn den eterbårne. En lærer mer engelsk av å samtale med en engelskmann enn å se en utekstet film på teve!

Motkrefter – Nynorskens kamp for å overleve

De sentripetale kreftene er altså sterke, og hele den moderne informasjonsteknologien som er på vei inn i hjemmene, øker det nivellerende trykket. I samme retning trekker kommersialismen og den internasjonale pop- og sportskulturen; atferdsformer og ytringsformer blir enhetlige, språkbruken blir mer likeartet over landet.

Men det finnes jo motkrefter, og bildet blir ensidig hvis en overser dem. Det pågår en viss desentralisering i form av den grønne bølgen, miljøbevegelser og folkelige initiativ i musikk, diktning, teater, nærradioer. Interesse for lokalmiljøene og begeistringen for dialektene løp i 1970-åra sammen i forsøk på å motvirke storsamfunnets sentraliseringsprosesser.

Den utbredte politiske viljen til å forsvare og styrke nynorskens posisjoner springer ut fra et ønske om å gi støtte til denne motkulturen. Den sammenhengende og kraftige nedgangen for nynorsk som skolespråk er da også stanset de siste åra. I 1944 hadde 34,1 % av elevene i grunnskolen (folkeskolen) nynorsk som hovedmål, i 1977 16,4 %, og i 1986 og 1987 16,8 %.

En annen sak er at utviklingen gjør nynorsk mer og mer til et Vestlands-fenomen. I 1975 var 79,1 % av nynorskelevne å finne i de fire Vestlands-fylkene Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal. I 1986 var prosentandelen steget til 83,6, i 1987 til 84,0.

I den videregående skolen står nynorsken vesentlig svakere enn i grunnskolen. I begynnelsen av 1980-åra var det drøyt 10 % av dem som gikk opp til eksamen i allmennfaglig studieretning, som valgte nynorsk som hovedmål; i 1987 var det bare 7-8 %.

Enda svakere står nynorsken blant rekruttene. Rekruttstatistikken forteller at mange som har hatt nynorsk som hovedmål i grunnskolen, svikter hovedmålet sitt når de blir voksne (dvs 19 år). I 1980 var det 9 % av rekruttene som oppgav at de betraktet nynorsk som sitt språk, i 1987 7,3 %. I 1970 kom 78,1 % av nynorskrekruttene fra de fire Vestlandsfylkene; nå (1987) er tallet 85,2 %.

Postgirokontoret trykker blanketter og kataloger på begge målformer, og kontohaverne blir bedt om å krysse av for ønsket målform. I 1977 foretrakk 9,8 % av kontohaverne nynorsk, i 1987 8,7 %.

Også Skattedirektoratet stiller publikum overfor valget: Kryss av for den målform du ønsker på selvangivelseskjemaet. I 1987 valgte 11,9 % av skattyterne nynorsk — samme tall som året før.

I inneværende sesjon er det 21 stortingsrepresentanter som har bedt om å bli referert på nynorsk i Stortingstidende; det er 13,4 %. Av disse representantene kommer 12 fra Hordaland og Sogn og Fjordane.

I foregående sesjon (1981–85) var det 25 representanter som slik soknet til nynorsk, dvs 15,9 %.

Vi har tall som viser målfordelingen i trykte bøker på norsk. Ifølge *Norsk Bokfortegnelse* var 9 % av bøkene i 1985 på nynorsk, 91 % på bokmål. (Skolebøker er ikke medregnet.) I 1980 var det 10 % nynorskbøker.

Næringsliv og presse er dominert av bokmålet. Knappt 18 % av medlemsavisene i Norske Avisers Landsforbund regnes for nynorske, og de er små: Deres samlede andel av totalopplaget for norske aviser er bare 5 %. Nesten alle nynorskavisene blir utgitt i de to Vestlands-fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane.

I ukepresse og tegneserier er nynorskinnslaget ytterst lite, og av de ca 300 medlemsbladene i Den Norske Fagpresses Forening er det ingen som er redigert på nynorsk.

Språket følger kulturstrømmen

Omformingen av dialektsamfunnet innenlands har sin parallell internasjonalt. Språket følger kulturstrømmen, og USA er den dominerende stormakten i vår del av verden – politisk, økonomisk og kulturelt. Vi kan avlese den anglo-amerikanske påvirkningen i språket: 80–90 % av alle fremmede nyord er hentet vestfra. Og det påfallende er at uansett om vi sokner til bokmål, nynorsk, svensk eller dansk, så låner vi de samme ordene. De fremmedspråklige innslagene øker i så måte den felles andelen av ordforrådet, og dermed kan vi si at både samnorskidéen og idéen om språklig skandinavisme er blitt styrket gjennom denne påvirkningen, rett nok på en ukonvensjonell måte. Vi er blitt mer like hverandre.

Språket speiler virkeligheten, og når virkeligheten forandres, må språket følge med. Og i det moderne kommunikasjonssamfunnet sprer nyhetene seg med forbausende fart. Det tok for eksempel bare noen få måneder i 1968 å få det flunkende nye ordet *kjendis* på alles lepper. Et annet eksempel er *grasrota* "den menige mann, mannen i gata", som er en oversettelse av amerikansk *grass roots*. Den norske avløseren fikk sitt gjennombrudd på kort tid omkring 1970, i forbindelse med debatten om norsk medlemskap i EF.

Med det omfang innlåningen har, er det klart at vi blir stilt

overfor mange normeringsproblemer. Det er jo utbredt enighet om at det nye ordstoffet bør være noenlunde tilpasset norsk språkssystem dersom det skal få borgerrett hos oss. Dét stiller krav både til den spr lige ingeniørkunst og til psykologisk/taktisk skjønn hos dem som bærer et ansvar på dette felt av samfunns- livet. Også språkpolitikk er det muliges kunst, og det hjelper lite   p nske ut glupe filologiske løsninger dersom en ikke f r overtalt språksamfunnet til   akseptere dem og ta dem i bruk. Nettopp fordi nyordene sprer seg så fort, og fordi de så raskt finner fottfeste, gjelder det for spr kr kterne   være raske i snuen. Som regel er de altfor seint ute. Norsk språkråd var for eksempel minst én postgang for seint med de fornorskede skrivemåtene *frilanser* og *teip*. De fremmede skrivemåtene hadde vunnet innpass, og for mange er *frilanser* og *teip* den dag i dag bare lattervekkende ordformer. Mer om dette siden.

Engelsk

I avisenes allmenne nyhets- og reportasjetekster er ikke de engelske ordene iøynefallende mange; der dreier det seg først og fremst om ord med ganske stor spredning og med flere år på baken: *team*, *container*, *pop*, *guide*, *offshore*. En nærmere undersøkelse ville trolig avsløre at det er mer slikt fremmed ordstoff i det oversatte telegrammaterialet enn i det innenlandske.

I faglig pregede tekster er de engelske ordene vanligere; især ligger de tett i økonomisk stoff: *leasing*, *implementere*, *management*, *franchising*, *public relations*, *insider*, *offshore*, *copy*. Også sportsjournalistikken holder seg med mange engelske gloser, især i forholdsvis nye idrettsgrener (f eks ishockey, curling, basket, bowling, squash).

Den engelske påvirkningen berører mange sider av språket. Det dreier seg om import av helt nye ord (som enten slukes r tt og beholder sin fremmede uttale og sine bøyningsendelser, eller som helt eller delvis tilpasser seg v re språkregler), oversettelsesl n, betydningsl n og syntaktiske nyheter. Også vår staveskikk kan påvirkes.

Vi eksemplifiserer i tur og orden: Ordl n med fremmed form er eksempler som *design*, *approach*, *knowhow*, *snacks*, *layout*,

keyboard, sightseeing, drawback, franchising, management, hearing. Andre ordlån har vi nasjonalisert, slik at de passer bedre inn i norsk: teip, musikal, jus, spurt, nylon, jass.

En stor gruppe utgjør oversettelselåne. *Grasrota* er allerede nevnt, og det vrimler med andre eksempler: (saken er) en varm potet, få kredit for noe, ha en god dag, ha sommerfugler i magen, gå inn for, leve opp til, feie noe under teppet, kjønnsrolle, paraplyorganisasjon.

I kategorien betydninglån finner vi ord som under påvirkning fra engelsk har utvidet sitt bruksfelt. Eksempler er *romanse* (i betydningen "kjærlighetshistorie"), *dramatisk* (en *dramatisk* økning av salget), *rehabiliter* (gamle leiegårder), *definitivt* (han er *definitivt* enig med sin kollega).

En fremmedordbok fra 1966 oversetter *konsistent* med "fast, tett"; nå brukes ordet oftere som synonym til *konsekvent*. *Bokmålsordboka* (1986) er à jour og gjengir eksemplet *en konsistent argumentering* ("konsekvent, motsigelsesfri"). Den nye betydningen skyldes engelsk.

Et helt ferskt eksempel på slik betydningsutvidelse er *suffisanse*. I tradisjonell bruk betyr ordet "selvgodhet, selvbehag, selvtilfredshet"; vi har det fra fransk, der *suffisance* betyr det samme. Men i avisene og i det offentlige ordskiftet støter vi trolig oftere på ordet i annen bruk, nemlig i betydningen "dyktighet, kompetanse" – under påvirkning av engelsk *sufficiency*, som betyr nettopp det.

I en teve-omtale i Aftenposten hette det om en skuespiller at han med *suffisanse* ledet en times underholdningsprogram; det var ment som ros. Men ingen norsk ordbok – selv ikke den aller nyeste, *Bokmålsordboka* (1986), eller parallellen *Nynorskordboka* (1986) – har oppført den nye betydningen.

Oversettelselån (inklusive betydningslån) vekker ikke oppmerksomhet og/eller forargelse på samme måte som de tilfellene der skriftbildet er typisk engelsk (*approach, layout*). Importen av ord og uttrykk som berører språkets innholdsside (*romanse* i betydningen "kjærlighetshistorie", *massiv* med abstrakt hovedord, feks *massiv kritikk*), skjer i det skjulte, og slike lån gliir nettopp derfor lettere inn. Ordene oppfattes som gamle kjenninger i ordforrådet, om enn betydningen av dem, eller konstruksjonsmåten, er noe endret. Dessuten steller jo denne type lån

ikke til noen som helst formelle problemer med tilpasning til vårt språks regler.

Syntaksen er språkets kjerneområde, og de grunnleggende syntaksreglene lar seg ikke – eller i det minste ytterst vanskelig – påvirke av fremmed innflytelse. Jeg tenker bla på slike regler som angår formingen av spørresetninger, relativsetninger og passivsetninger.

Derimot kan syntaksens mer perifere deler påvirkes, slik det f.eks. er når aviser og ukeblad (og oversatt skjønnlitteratur) bruker ubestemt artikkel i ytringer av typen *Han er en lege*.

En mer iøynefallende syntaksnyhet som er spredt effektivt i det norske språksamfunnet i etterkrigstida, er den uttrykkstypen som simpelthen kan kalles for *talentfulle Eva Opaker*. Navnet eksemplifiserer typen, og det karakteristiske for den er at den bestemte artikkelen (*den*) strykes foran et adjektiv i bestemt form + egennavn.

Tradisjonelt forekommer en slik konstruksjon bare ved mer eller mindre faste tilnavn av typen *Tjukke Berta (Tjukke-berta)*; nå har den under påvirkning fra engelsk (og svensk) utvidet sitt område, og forekommer nå hyppig spesielt i sports- og annet kjendisstoff i uttrykk som *elegante Gjermund Eggen, sjarmerende Wenche Foss, råsterke Alf Hansen, skjermisikre Erik Bye*.

I forbindelse med nasjonalitetsadjektiv og aldersbestemmelser er uttrykkstypen nå nærmest enerådende i dagspresse og ukepresse (*engelske Sebastian Coe, 23 år gamle Jon Ås*), og det preg av intimitet eller gemyttlighet som tidligere heftet ved den, ser ut til å ha forsvunnet.

Engelsk forbilde har også den nye transitive bruken av visse verb, f.eks. *selge, fotografere, kommunisere, lande, lekke*, og det er dags- og ukepressen som har vent oss til det nye. I oppstillingen nedenfor står eksempler på den tradisjonelle bruken i venstre kolonne; i den høyre står eksempler på den nye bruken:

Bokhandleren selger romanen Romanen selger godt

Mor fotografierer barna

*Twiggy fotografierer godt (dvs
opptrer overbevisende som foto-
modell)*

*Ekspertene kommuniserer
med hverandre*

Vi kommuniserer et budskap

*Flyet lander
Båten lekker*

*Flygeren lander flyet sikkert
Sekretæren lekker nyhetene*

Også vår stavepraksis blir berørt av den engelske innflytelsen. Jeg tenker på den tiltakende bruken av særskriving i stedet for sammenskriving (*favør pris, IBM maskin*) og apostrof-s (*Tom's gatekjøkken, Turid's salong*). Slike skrivemåter møter vi først og fremst på oppslag, skilt og (annen) reklametekst, men de får nedslag også i dags- og ukepresse (jf *De takeover bud som har vært vellykket, har bygget på en klart gjennomtenkt strategi* (Farmand)). Især hos mer utrente skribenter dukker slike skrivemåter opp, og skolens lærere melder om generell usikkerhet hos elevene på dette felt. Men det er viktig at vi holder fast på vår norske sammenskriving (*favørpris* osv), siden den markerer en spesiell uttale (sammensetningsaksent).

Svensk

Den andre store långiveren i etterkrigstida er svensk. Norske journalister har innført mengder av svensk språkstoff, og det meste av denne innførselen skjer helt ubemerket, siden svesismene så smertefritt tilpasser seg. Svensk og norsk er jo systemlike språk, dvs vi har stort sett samme regler for uttale og setningsbygning, og forskjellen i stavemåte og bøyning er heller ikke stor.

Spesielt sportsjournalistene har vist forkjærlighet for det svenske, og kopierer villig vekk også mer iøynefallende svesismer: *den siste skrällen på ishockeyfronten* (Arbbl); *Finland, den mest ski-bitne nasjonen i verden* (Dagbl); *Ørn er ingen munnsbitt på hjemmebane* (Dagbl; av sv *munsbit* "barnemat"); *For Sverige kunne det ha gått dårligere uten at vi derfor hadde vært nødt til å kaste øksen i sjøen* (Aftp; av sv *kasta yxan i sjön* "gi opp").

Særlig er det hverdagslig eller slangpreget ordstoff som importeres til norske aviser og ukeblad: *komme i blåsvær, dags for, forgubbing, pampig, takke neilja, svenskedøder, -frelst* (f eks *jassfrelst*), *holde tommelen for*.

Ord med suffikset *-is* hører til denne kategorien. Fra Stockholmsutstillingen i 1930 fikk vi *funkis*, og seinere har vi fått en hel flora av *-is*-ord: *champsis, kompis, kondis, skådis, skjeggis, kjendis, holdis* o fl.

En syntaktisk påvirkning foreligger i den nye bruken av *anse* og *mistenke*, som i moderne pressespråk (til dels også annetsteds) gjerne opptrer med *at*-setning som objekt: *Flyhavarikommisjonen mistenker at det en-motors flyet kom inn i hvirvelstrømmen* (Aftp).

En positiv side av svenskpåvirkningen er at vi har fått hjelp med nasjonaliseringen av engelsk-amerikanske ord og uttrykk. Svensk har nemlig dannet mønster for vår bruk av ord som *teip*, *tenåring*, *flyvertinne*, *ukeslutt* – trolig også for oversettelseslån som *ny giv*, *helhjertet*, *kjernefysikk*, *kjernevåpen*, *opptrapping*, *nedtrapping*.

Purisme

Den konsekvente purisme avviser alt fremmed språkods. En slik holdning har ikke mange talsmenn i dag, og det er heller ingen grunn til å drive klappjakt på alle fremmede inntrengere. Det kan nemlig hende at innlånet representerer en verdi! De bølger av fremmede ord som fra jernalder til atomalder har skylt mot våre norske kyster, er simpelthen uttrykk for at vi har tatt del i et større kulturfellesskap. Det nye ordstoffet har vært tingenes ledsagere, fraktbrev som har fulgt varene (nye tanker, prosesser, innretninger og tekniske oppfinnelser); ordene har gitt form og uttrykk til nye ideer og ny kunnskap. Ordene har formidlet åndelig nyorientering. På hver side av ordboka leser vi kulturhistorie.

Dessuten er det aldeles fåfengt å forsøke å unngå lånordene. Ingen nordmann – selv ikke den mest ihuga purist – kan samtale i to-tre minutter uten å ty til et nedertysk lånord. Ca 40 % av ordforrådet vårt er fra nedertysk. Se for eksempel på dette stykket: *Skredderen tenkte at trøya passet fortreffelig, men kunden klagde og mente at plagget var kort og tøyet simpelt og grovt*. Her er det bare småordene *at* og *og*, og dessuten verbet *var*, som er norsk.

Ulempen ved det store innlånet fra engelsk-amerikansk er at så mye av dette ordstoffet bryter med reglene for norsk uttale, stavemåte og bøyning, og på den måten gjør språket mindre konsekvent og mindre letthåndterlig. Ord av typen *stress*, *test*, *spurt*, *tank* er lånt fra engelsk, men de stiller ikke til noen som

helst problemer for oss, og vi bør ikke sløse med energi på å bekjempe dem. I stedet bør vi konsentrere innsatsen om å finne erstatninger for slike uttrykk som slett ikke passer inn i norsk språkssystem. Jeg tenker på ord av typen *franchising, management, leasing, turnover*. Slike systemfremmede inntrengere gir grus og småstein i språkmaskineriet, og språkrøktene og pressefolk burde gå sammen om å innarbeide hensiktsmessige avløsere.

Når vi har overtatt et ord – lånt det, som det heter, da gjør vi hva vi vil med det. Vi skal jo ikke levere det tilbake!

Hvis alle gode krefter ble forent i et slikt forsvar for vårt norske språk, kunne vi være med og begrense infiltrasjonen til områder der den ikke gjør skade, men tvert om tilfører vårt språk nye uttrykksmuligheter og på den måten beriker det.

Men de omtalte gode krefter må være forberedt på motstand. For det første ligger det atskillig salgssjarm i det engelske; reklamefolk vet at *jeans* er lettere å selge enn *olabukser*. Reklamefolk og markedsførere er klar over at engelsk lønner seg, og da snakker en filolog og språkrøkt for døve ører. Selv en så kjernenorsk institusjon som Norske Meierier har satt i gang en reklamekampanje under mottoet *Milk is a better drink!*

For en stund siden forsøkte jeg å overtale dem som lanserer den appelsinsafta som nå står på vårt alles frokostbord, til å bruke det systemriktige navnet *jus*. Forsøket mislyktes. *Juice* i den engelske innpakningen smaker bedre, og har større salgssjarm.

For det andre kan vi så mye engelsk nå for tida, og nye fornorskinger får derfor lett et latterlighetens skjær over seg. Ennå er det som nevnt mange som synes at *tejp, musikal, jus* og *frilanser* er lattervekkende former, enda de nå i flere år har stått i ordlistene. En toneangivende avis som Aftenposten nekter plent å spille på lag med offentlig språkrøkt og tviholder på *tape, musical, juice* og *freelance*. Heller ikke ukepressen har markert noen utpreget samarbeidsvilje i dette stykket.

Skriftspråksbestemt uttale

Karakteristisk for språktilstanden i våre dager er at forholdet mellom språkarterne – tale og skrift – er forrykket. Skriftspråket, som historisk sett er sekundært, har kommet på nivå med tale-

språket og påvirker det. De skriftspråkspregete uttaleformene gjør seg mer og mer gjeldende.

Forholdet springer en i øynene når en forsøker å danne seg et bilde av 1800-tallets dannede dagligtale. Denne talen holdt seg nemlig med en hel del former som fra vårt synspunkt virker påfallende folkelige eller vulgære, og som seinere er avløst av mer skriftrette former. I den tids dannede tale var uttaleformer som *brølløp*, *møe*, *støkke*, *homør*, *sirop*, *løst* (= lyst, substantiv) de gangbare; en informant opplyser at uttalen *sirup* (istf *sirop*) nok kunne forekomme, men da bare i affektert tale.

Utviklingen har utvetydig gått i favør av de skriftrette formene, og det er ingen ting som tyder på at den prosessen vil svekkes. Vi lever jo i et samfunn der skriftstykkene drysser som snø over hodene på oss, og det er ikke mange som helt kan unngå å lese *noe* trykt hver dag.

Den alminnelige lese- og skriveferdigheten har gitt skriftspråket nye påvirkningsmuligheter, og en skriftbestemt uttale gjør seg mer og mer gjeldende.

Radioens og fjernsynets rolle er viktig i denne sammenheng. Mikrofontalerne sitter i regelen med manus og leser opp av det; det språket de presterer, er verken talespråk eller skriftspråk i egentlig forstand – det er et opplest skriftspråk. Under slike forhold har skriftbildet lett for å påvirke uttalen.

Drøvel

Et eksempel som på en pussig måte illustrerer skriftspråkets makt, er ordet *drøvel*. Dette ordet, som altså betegner det vesle organet baktill i den bløte gane, henger etymologisk sammen med verbet *dryppe* (gno *drjúpa*) og betyr egentlig "liten dråpe". Det passer jo bra.

I dansk fikk vi tidlig en del skrivemåter med *v* for slik gammel *p*; danskene skrev *skiv* (*skib*), *begrev* (*begreb*), *slæve* (*slæbe*) – slike skrivemåter skyldtes dialektal dansk utvikling. Men normalt i dansk blir jo fellesnordisk *p* til *b* – *gabe* istf *gape* – og da danskene skulle få orden på rettskrivningen sin, avskaffet de skrivemåter av typen *begrev* og innførte det mer systematiske *begreb* i stedet.

Slik restitusjon rammet også *drøvel*; i 1912 kvittet danskene seg

med den og gikk over til *drøbel*. (Men i 1986 bestemte de at *drøvel* ikke lenger skulle holdes utenfor det gode selskap, og ordformen fikk anvist plass i *Rettskrivningsordbogen*.)

Men det påfallende er at hos oss her i Norge, her er den gamle danske dialektskrivemåten *drøvel* bevart. De fleste av oss sier nettopp *drøvel*, og vi skriver ordet slik. Nynorskfolk holdt lenge fast på den historisk mer tilfredsstillende formen *drøpel*, men i 1979 lot Norsk språkråd også *drøvel* slippe til i nynorskordlista.

Den avlagte danske skriftformen har bestemt vår uttale; den er blitt norsk folkemål.

Kolbotn

Skriftspråksovertaket ser vi også på den tradisjonsrike delen av vokabularet som navnene utgjør – både personnavnene og stedsnavnene. Skriftformer som *Alf*, *Rolf*, *Ulf*, *Olaf* og *Leif* gjengir den praksis som ble fulgt i sagautgavene på 1800-tallet; uttaleformene (med *f*) er moderne skriftbaserte uttaleformer som avviker fra dem disse navnene hadde der de har levd på folkemunne. Et navn som *Rolf* ville i tradisjonell uttale ha hett *Rolv* eller *Rølv*. Men i bøkene stod det og står det *Rolf*, dermed ble uttalen slik.

Og se på stedsnavnene. Hvis det ikke er navn som hører til vårt aller nærmeste miljø, lærer vi stedsnavn ved å lese dem på kart, i bøker og aviser. Dermed lærer vi dem i en form som svarer til det konvensjonsbestemte forholdet mellom bokstav og lyd, og den skriftnære uttalen vinner fram. At *Skodje* på Sunnmøre egentlig heter *Skøye*, eller at *Fedje* heter *Feie*, det er det snart bare den lokalkjente som vet – og selv i lokalmiljøet gjør den skriftbestemte uttalen seg mer og mer gjeldende.

Den folkekjære sangeren Olav *Stedje* bærer et navn som lokalt uttales *Steie*, men han foretrekker sjøl å bli kalt *Stedje* med bokstavrett uttale.

I genuin Bærums-uttale hette det *Bærom* og *Kørsås*; nå er det neppe noen bæringer som sier slikt, nå heter det med skriftnær uttale *Bærum* og *Kolsås*.

Et enda mer talende eksempel på skriftbildets makt er navnet *Kolbotn* i Opegård kommune ved Oslo. Lokaluttalen var *Kølabånn*, den gamle skriftuttalen var *Kullebunden*. Men her har en aldeles lokalfremmed uttale – *Kolbotn* – faktisk slått rot, og

nettopp fordi *Kolbotn* har vært skriftformen noen tiår (dvs fra 1920-åra).

Gjensidig tilnærming

Men skriftspråket har ikke bare vært givende, og talespråket har ikke bare vært mottakende. Mellom de to språkartene har det i vår levetid vært en gjensidig utveksling, en tilnærming. Gransker vi feks hundre år gamle tekster og sammenlikner dem med moderne tekster i samme sjanger – la oss si sakprosa, finner vi at utviklingen har gått mot enklere syntaks med kortere perioder og mindre kompliserte setningsledd. En moderne tekst er vanligvis analytisk, dvs at de enkelte informasjonsenheter tretr fram tydelig og selvstendig – i motsetning til den syntetiske uttrykksmåten, der enhetene bygges sammen til faste helheter, i kompakte syntaktiske strukturer. Den såkalte kansellistilen er karakterisert ved slik syntetisk uttrykksmåte.

Stilleiet har nærmet seg samtalspråket. Uttrykksformer som er eksklusivt skriftspråklige, har måttet vike, og dagligspråkets uttrykksformer har vunnet innpass i tekster der de før slett ikke kunne forekomme.

Konjunktiv og annen gammeldags grammatikk

Konjunktiven hadde inntil nylig et visst spillerom i religiøst språk – nå holder den på å bli forvist også fra det reservatet. Slik er det i de tre første bønnene i Fadervår; det heter for eksempel ikke *Helliget vorde ditt navn*, men *La ditt navn holdes hellig*. I Johs 8,7 hette det i 1930-utgaven av kirkebibelen: *den av eder som er uten synd, han kaste den første sten*. Dagens kirkebibel (1978) har også her avskaffet konjunktiven: *den av dere som er uten synd, kan kaste den første steinen*. Merk også den doblete bestemmelsen, og diftongen: *den første steinen*.

Den nye salmeboka (1984) har slått inn på samme veien, og ryddet bort mange rester av förelidet grammatikk. Grundtvigs velkjente salme *Kimer, I klokker rommer* i denne åpningslinja en imperativ flertall som lenge har gått hus forbi hos mange; salmebokkomiteen lar salmen nå begynne slik: *Kim, alle klokker*. På

tilsvarende måte er *Lover den Herre* erstattet av *Lovsyng vår Herre*.

I nynorskdelene i den nye salmeboka er de gammeldagse flertallsformene av verb nesten konsekvent fjernet (et unntak er Blix-salmen *No koma Guds englar med helsing i sky*). Slik er det også gått med *a*-endelsen i ubestemt form av svake hunkjønnsord; denne formen – *ei lukka, ei kyrkja* – har vært utestengt fra offisiell rettskrivning fra 1917, og oppfattes som gammeldags, litterær.

I rutsjebane på stilskalaen

Før lå det morsmålslærere og andre på hjerte å innprente respekt for stilskillene. Høystilens, mellomstilens og lavstilens uttrykksmåter måtte ikke blandes. Sjangerens stilkrav skulle respekteres.

Utviklingen har gått i retning av utjamning. Ord og uttrykksmåter som hørte til på stilskalaens lavere nivåer, har trengt inn på områder der de før slett ikke kunne eller skulle forekomme, og de eksklusivt (høy)litterære ord og syntaktiske konstruksjoner er blitt nærmest ubrukelige. Idealet er en ledig, enkel uttrykksmåte i nær sagt alle sjangere. Muntligheten har sluppet til og gitt skriftspråket et nytt preg – en mer ledig, naturlig tone.

Ventelig har radioen hatt en viss innflytelse på denne tilnærmingen mellom tale og skrift. Uttrykksmåter som kunne være gangbare i skriftlig nyhetsspråk, viste seg å være ubrukbare i talt nyhetsspråk, som måtte formes etter enklere modeller.

Det gikk ikke an å si i radioen: *det av Stortinget med klart flertall vedtatte forslaget*. Like papirknitrende var en formulering som denne: *Han oppfattet ikke navnet på mannen med hvem han talte*. Nyhetsleseren eller radiokommentatoren lærte å lytte seg fram til en annen og enklere uttrykksmåte. Han sa: *det forslaget som Stortinget har vedtatt med stort flertall*. Og: *Han oppfattet ikke navnet på den mannen han snakket med*.

Journalister i aviser og ukeblad har fulgt med i denne utviklingen; sammen har vi kjørt rutsjebane på stilskalaen.

”En av fylkesmannen nedsatt komite”

Visse eksklusivt skriftspråklige konstruksjoner er skjøvet helt i bakgrunnen i moderne norsk pressespråk. Et eksempel er den

konstruksjonen som gjerne omtales som attributiv sperring: *en av fylkesmannen nedsatt komite; hans med listighet gjennomførte plan*. Jf tilsvarende eksempel ovenfor.

I artikkelsamlingen *Det stod i Dagbladet* (1968), som inneholder avisartikler fra tidsrommet 1869–1958 og består av ca 80 000 ord, fant jeg i alt 25 eksempler på slik attributiv sperring. 18 av de 25 eksemplene stod i samlingens første halvdel, dvs i artikler fra tida 1869–1927; 7 av eksemplene stod i artikler fra før år 1900, og disse 7 artiklene utgjorde bare 38 av de til sammen 228 tekstsidene.

Regner vi uttrykkstypens frekvens per 1000 ord, blir tallene slik:

Hele materialet:	0,30
1869–1927:	0,45
1927–1958:	0,15

Attributiv sperring var fremmed også for 1800-tallets samtalepråk, men det var ikke noe avgjørende hinder for at den tids journalister kunne bygge virkelig komplekse setningsledd ved hjelp av denne konstruksjonen. Her er et eksempel: *Grunden hertil er nærmest at søge i den i de forskjellige østerrigske Lande med væsentlig slavisk Befolkning vakte Nationalbevægelse i Forbindelse med den skjulte Forbitrelse som Tyskernes Overmod har fremkaldt* (Aftenposten 1884). En slik konstruksjon ville vært utenkelig i en avis eller et ukeblad fra vår tid.

Dobbelt bestemmelse

Bruken av dobbelt bestemmelse, også kalt overbestemt substantiv (*den rike mannen* istf *den rike mann*), har vært i jamn framgang i norsk skriftmål det siste hundreåret – i skjønnlitteratur, fagprosa og pressespråk. Den talespråklige dobbelte bestemmelsen har i stor monn trengt til side den tilsvarende litterære uttrykksmåten med enkelt bestemmelse.

Ragnvald Iversen tok i sin tid for seg Tidens Tegn og Aftenposten for året 1918 og talte eksempler på dobbelt bestemmelse. Han fant om lag 700 i Tidens Tegn og om lag 600 i Aftenposten. Einar Lundeby undresøkte en mannsalder etterpå *lederartiklene* i Ar-

beiderbladet, Dagbladet og Morgenbladet for en måned i 1960 og fant til sammen 520 eksempler (220 i Arbeiderbladet, 279 i Dagbladet, 21 i Morgenbladet). Som vi ser av tallene i parentes, holder den (språk)politisk konservative avisa mer fast på den dansk-norske litterære tradisjonen også her. Altså: Vis meg dine dobbelte bestemmelser, og jeg skal si deg hvem du er!

Kortere perioder nå

Tendensen til større syntaktisk enkelhet har ført til at periode- lengden er redusert i det tidsrom vi her har for oss; det er kortere avstand mellom hvert punktum i en moderne tekst enn i en eldre. En sammenlikning mellom lederartikler fra 1966 og tilsvarende tekster fra 1866 viste at 1966-journalisten skrev perioder som var gjennomsnittlig 7,8 ord kortere enn kollegaens fra 1866. I 1966 var gjennomsnittstallet 20,6 ord.

Vi har ikke tilsvarende undersøkelser av ukebladenes språk før og nå, men det er ingen grunn til å tro at utviklingen har vært annerledes der. Svenske undersøkelser av ukeblad tyder på at utviklingen har fulgt parallelle baner i aviser og ukeblad.

Tiotusen pigor skal forstå

Pressemannen på 1800-tallet vendte seg til en relativt liten del av folket; hans stilideal var litterært – han kunne sikte høyere i ordvalg, setningsbygning og billedspråk enn sin kollega i dag. For dagens journalister gjelder den grunnsetning som Rudolf Wall innprentet overfor sine journalister i Dagens Nyheter: *Skriv så att tiotusen pigor förstå er!*

Liks

Lesbarhetsforskerne holder seg med noe de kaller liks eller lesbarhetsindeks. Den fester seg ved to språklige egenskaper ved teksten, nemlig periodelengden og ordlengden, og skal gi et uttrykk for tekstens vanskegrad.

Hvis vi likser eldre tekster og sammenlikner med nyere, finner vi nesten alltid at likstallet er blitt mindre. Den moderne teksten skal altså ha blitt lettere å lese. Men gransker vi emnet nærmere,

finner vi at de lavere likstallene gjennomgående skyldes kortere periodelengde; det er vesentlig kortere avstand mellom punktu-
mene i moderne tekster. Ser vi på den andre faktoren, altså
ordlengden, oppdager vi at det har gått i motsatt retning: Voka-
bularet er blitt tyngre; de lange, abstrakte, faglig pregede ordene
er blitt flere. Vi har altså fått *færre* lange perioder med kompli-
sert setningsbygning, men *flere* lange ord, ofte sammensetninger.
Forholdet henger sammen med at fagspråkene og den faglige
terminologi har gjort seg mer gjeldende i allmennspråket. Jeg
kommer tilbake til emnet.

Et bilde av samfunnet

Det er naturligvis sant at språket er et bilde av samfunnet;
endringer i samfunnsstrukturen får språklige følger. På samme
måte er det med endringer i samværsformer og regler for takt og
tone. Under påvirkning av den rådende likhetsideologien har vi i
etterkrigstida fått en stillferdig revolusjon i tiltalepronomenene.
Du har bredt seg til de grader at det stundom simpelthen virker
uhøflig å si *De*; poenget med *De* er jo at den formen markerer en
avstand. I 1975 var det 83 % av de spurte i en gallup som erklærte
seg som tilhengere av at vi alle skulle si *du* til hverandre. I NRK
tiltales nå praktisk talt alle – muligens med unntak for kongen og
hans nærmeste familie – med *du*.

Med større åpenhet og ledighet i samværsformene er det i vår
generasjon kommet til å fortone seg mindre dramatisk å overtre
visse språksosiale regler. Og her går utviklingen virkelig fort. I
begynnelsen av 1900-tallet var *bukser* avgjort et uartig ord; pene
mennesker sa *benklær*, som det ennå heter i manufakturbransjen.
I 1920-åra var det ikke tillatt i pent selskap å ta ordet *svette* i
munnen; fremmedordet *transpirasjon* var mer gangbart.

I 1937 erklærte Norsk rikskringkasting at det var forbudt i
sendingene å bruke uttrykk som *holde maven i orden* eller *regule-
re fordøyelsen*, og ikke før rundt midten av 1970-åra forekom
ordene *menstruasjon* og *onani* i sendingene.

Språklige tabuforestillinger styrer mindre av vår atferd nå, og
det er større muligheter for å referere direkte f.eks. til kjønnsliv og
fysiologiske prosesser uten de vidløftige omgående bevegelser.

Humanisering av ordforrådet

Et trekk i bildet av språket som uttrykk for ideologiske endringer er den stadig løpende humaniseringsprosessen i ordforrådet. I solidaritet og medkjensle med ugunstig stilte medmennesker har myndigheter og andre satt i gang omdøpinger i stor skala, og erstattet gamle, affektladde nevninger med nyere mildere termer: *innsatt* i stedet for *fange* (*innsatt* leder jo tanken i retning av innleggelse og behandling), *alkoholskadd* i stedet for *alkoholiker* (*alkoholskadd* leder tanken i retning av uforskyldt lidelse); vi taler om *aldersbolig* istf *gamlehjem*. *Norges vanførelag* har for ikke lenge siden tatt det nye navnet *Norges handicapforbund*.

Vi pynter altså på foreteelsene ved å gi dem navn som vekker mer behagelige assosiasjoner. Kjært barn har mange navn, heter det – og vi kan legge til: Ukjært barn har flere.

Denne humaniseringen av ordforrådet kan vurderes på to måter. På den ene side kan vi si at det er prisverdig å forsøke å unngå å vekke til live våre fordommer, og omskrivende uttrykk eller eufemistiske termer kan slik sett være redskaper i den gode saks tjeneste. De språklige fintene er altså nødvendige fordi de gamle navnene har konnotasjoner som kan gi opphav til uønskede konklusjoner. Jeg skulle for eksempel tro at vi med lettere samvittighet kaster *ungdomsforbrytere* i fengsel enn *miljøskadd ungdom*.

Språket er altså til en viss grad med og styrer vår innstilling.

På den annen side har slike omskrivninger kortvarig verdi dersom den virkelighet de skal beskrive, ikke endrer seg. De gamle forestillingene blir nemlig temmelig raskt overført til de nye, mildere navnene, og så må vi sette i gang med ny omdøping. Det blir stadig vanskeligere å finne navn på marginalt plasserte grupper som er dårligere stilt enn flertallet.

Feministisk målstrev

Jeg må i denne sammenheng komme kort inn på det feministiske målstrevet, som har tiltrukket seg slik oppmerksomhet og fått så mange pussige utslag. Når menn og kvinner påtar seg de samme yrkesoppgaver, med samme ansvar og samme lønn, er det rimelig at vi i omtalen av disse yrkesgrupper legger større vekt på disse

likhetene enn på kjønnsforskjellene. Med andre ord: Opphavlig maskuline termer som *lærer*, *sufflør*, *danser* osv blir kjønnsnøytrale. Oftest er det altså den maskuline varianten som blir fellesformen, men vi har et unntak. Den Norske Jordmorforening gjorde for noen år siden et vedtak om å fortsette å kalle yrkesutøverne *jordmødre*, trass i at yrket nå også blir rekruttert blant menn. Nå finnes det altså *mannlige jordmødre*.

Pronomenet *han* brukes på to måter: dels kjønnsnøytralt om individ av hankjønn, dels kjønnsnøytralt – i henvisninger til *eleven*, *studenten*, *søkeren* osv. Enkelte har her villet innføre et splittet nytt pronomen, *høn* eller *hæn* for den kjønnsnøytrale bruken, men forsøket er fullstendig uten muligheter for suksess, fordi pronomenene utgjør en liten og eksklusiv ordklasse som ikke uten videre aksepterer nye medlemmer.

Langt større utsikter til å lykkes har entallsformen *en forelder*, som også er kommet inn i ordlistene. En familiesituasjon med enslig far eller mor blir mer og mer vanlig, så behovet for en kjønnsnøytral betegnelse er åpenbart til stede, og jeg tror entallsformen *en forelder* vil slå igjennom.

Et liknende eksempel er ordet *sambo(er)*.

En samlivsform uten lovformelig vigsel er populær i våre dager, men vi mangler et spesialord for hver av kontrahentene. Det er da to veier å gå: enten gi (*ekte*)*mann* og *kone* (*hustru*) et videre bruksfelt enn hittil (og ved behov legge til en spesialisierende bestemmelse, f.eks (*u*)*gift*), eller også finne fram et nyord.

Vi valgte den sistnevnte utveien. *Sambo(er)* kom i bruk i 1970-åra, og har nå slått igjennom. En fordel med *sambo(er)* er at det er kjønnsnøytralt; det fungerer altså i så måte som en parallell til *ektefelle*. Både en *forelder* og en *sambo(er)* får etter alt å dømme varig liv i det norske vokabularet.

Fagfolk spør, men folk rår

I foregående avsnitt har jeg dumdristig gitt meg i kast med å spørre om språkets utvikling, et emne som en mer forsiktig filolog ville styrt behendig utenom. All erfaring tyder nemlig på at språkbruken utvikler seg temmelig uavhengig av hva språkfolk mener. Fagets historie kan framvise en serie av i og for seg velgrunnede forsøk på å forutsi språkutviklingens gang – i detalj og i store

trekk, men det er bare få av de kloke menn som har hatt noe synderlig hell med sine spådommer.

August Western – forfatteren av vår største riksmålsgrammatikk – mente i 1930-åra at avhengighetsformen *dem* i løpet av kort tid ville komme til å utkonkurrere *de*. Utviklingen har gjort hans ord til skamme; nå ser det nærmest ut til å gå i stikk motsatt retning: *de* gjør seg brei på bekostning av *dem*.

Språkfolk av flere kategorier kjempet drabelig imot den såkalte garpegenitiven (*laget sin formann* istf. *lagets formann* eller *lagsformannen*); den var ikke bare unasjonale, men også vulgær (*han hev ein vulgær svip*, sa Alexander Seippel). Men alle dødsdommer til tross, garpegenitiven lever i beste velgående, og den breier seg nå til områder der den før var ukjent – jeg tenker på Oslo og det sørøstlandske.

Fagfolk kan spå, men språkbrukerne rår, og de hører lite på fagfolk. Det siste eksemplet jeg skal nevne i denne sammenheng, gjelder tallordreformen i 1951. Når vi nå leser utredernes vurdering av mulighetene for å få folk til å legge seg til nye tallordvaner, virker optimismen nesten rørende. Stortingskomiteen sa det slik: "Folk vil snart venna seg til den nye seiemåten, når skulane tek til med den, og den blir bruka i Kringkastinga." Det ble sagt i 1951, og i dag – i 1988 – er det ennå langt igjen før tallordreformen kan sies å være gjennomført. Reformen hadde gode grunner for seg, og folkemeningen har etter alt å dømme vært positiv hele veien. En gallupundersøkelse fra 1968 viste at 70 % av de spurte mente det var riktig å innføre den nye tellemåten.

Men planleggerne hadde ingen oversikt over de psykologiske mekanismer som til dags dato har hindret en full gjennomføring. Det vi ser i våre dager, er tilløp til en situasjonsbestemt og stilistisk differensiering: Den gamle tellemåten råder grunnen i privatsfæren, den nye tas i bruk i mer offisielle sammenhenger.

Et fagspråklig samfunn

Vi lever i et fagspråklig samfunn. Ekspertene befinner seg omkring oss på alle kanter, og fagspråket deres har i økende grad satt sine spor i allmennspråket. Det som i går var typiske fagord, kan i dag være på alles lepper (*frustrasjon, fusjon, stress, kom-*

pleks, vitamin, økologi). Slik blir grensebeltet mellom fagspråk og allmennspråk temmelig bredt, og risikoen for forståelsesproblemer blir stor.

Standardisering og regulering gir ny begrepsdannelse, og alle begrepene skal ha språklig uttrykk. Tenk bare på hvordan den moderne trafikkreguleringen på gater og veier har tvunget alle bilister til å pugge et helt knippe med vilkårlige språkstandarder, og nåde den som ikke vet forskjellen på *kjørebane* og *kjørefelt*!

Kort sagt: Det stilles strenge krav til den enkelte som skal ferdes i det fagspråklige samfunnet. Det var lettere før – da kunne flere mennesker de *samme* ord.

En stor ordkunnskapstest fra 1981 – *Vanskelige ord i nyhetene*, heter den – gav till resultat at under femti prosent av de spurte kunne gi riktig forklaring på ord som *alliert, prinsipielt, initiativ, opposisjonell*. Og *petrokjemisk* var det bare 4,7 % som forstod!

Her ligger en av utdanningssamfunnets store utfordringer. Det er jo viktigere enn noen gang at så mange som mulig behersker språket – aktivt i tale og skrift, og passivt som lyttere og lesere. Skrivning er ikke lenger forbeholdt noen få; lesning er ikke noe som bare en liten gruppe holder på med. Og det rår full enighet om at de språklige muligheter bør være rimelig fordelt i samfunnet. Hvis vi skal spille vår samfunnsrolle i dag, må vi kunne tilegne oss tekster, og vi må være beredt til å fatte pennen og ivareta våre demokratiske rettigheter – fylle ut skjemaer, skrive et innlegg, sende brev med søknad om utsettelse osv.

Kamp om luftrommet

Kommunikasjonsmiljøet er vesentlig annerledes i dag enn på den tid jeg sammenliknet med innledningsvis – slutten av 1800-tallet og begynnelsen av dette hundreåret. Tekniske hjelpemidler har forlenget våre øyne og ører slik vi kan komme i kontakt med hvem som helst hvor som helst og når som helst. Fire timer om dagen tilbringer vi i kontakt med radio og fjernsyn – det er anslagsvis 25 % av vår våkne tid. Vi lever under konstant bombardement av ordprodusenter som bruker stadig sterkere midler for å bli lagt merke til; kampen om luftrommet blir heftigere år for år, og det er ikke alltid den med det viktigste budskapet som har den største stemmestykke.

Slik jeg ser det, er det en åpenbar fare for forøpling av hele kommunikasjonsmiljøet. Luftrommet domineres av folk med det største stemmevolum – jeg tenker på reklamefolk, markedsførere, og dem som lager Dagbladets og VGs førstesider. Men når alle skriker ut sitt budskap, da er det til slutt ingen som blir hørt – deres desibel gjør oss alle sløve. At dette rammer bråkmakere sjøl, bekymrer meg lite – det kommer nok en dag da selv løssalgsva-sensenes krigstyper ikke duger i kampen om oppmerksomheten. Verre er det at vesentlig og kanskje livsviktig samfunnsinformasjon drukner i strømmen og slett ikke når fram. For meg å se kunne det være på tide å lansere ideen om en kommunikasjonsombudsmann som på forbrukernes vegne fikk myndighet til å rydde opp i informasjonskanalene.

Transistorgenerasjonen

Transistorgenerasjonen, den som har vokst opp i 1970-åra, har vent seg til at den språklige aktiviteten – snakking, skiving, lesning – må etableres av andre auditive impulser. Mange barn kan simpelthen ikke lese lekser uten at radioen eller platespille-ren går samtidig.

Resultatene kan være flere. Noen mener å kunne konstatere at barn og unge snakker *høyere* enn før, og at konsentrasjon i relativt stillhet er et uoppnåelig mål i skolen. Psykologene snakker om en *information overload* og mener at hjernen kan bli utsatt for så store mengder stimuli at den risikerer å bli overanstrengt. Overstimuleringen leder til passivitet, eller også inntreer det psykiske forstyrrelser – hvis ikke hjernens sikkerhetsventil fungerer og vi får "skrudd av".

En undersøkelse fra 1971 gav imidlertid beroligende resultat i så måte: Fjernseere som ble intervjuet rett etter en nyhetssending, ble spurt om hva de husket av det de hadde sett og hørt. Mer enn halvparten kunne ikke minnes et eneste nyhetsinnslag!

Det skumle i situasjonen er kanskje først og fremst at respekten for ordet og for den som produserer ordet, blir borte. Vi skrur over på en annen kanal om det blir for kjedelig, vi prater eller sitter og blar i en avis samtidig som vi halvtitter på fjernsynet.

Komputoren yter språkhjelp

På overgangen til det nye hundreåret – det som rettmessig burde hete tju hundretallet – må språkfolk og andre være forberedt på at våre kommunikasjonsformer kan komme til å bli radikalt omformet, og at mange av våre tradisjonelle språkrøktsproblemer og språkpolitiske motsetninger kan komme til å fortone seg som småpirk og bagateller.

Allerede i lang tid har datamaskinen ordnet med en detalj som orddeling ved linjeskifte – med vekslende hell riktignok (*politikkvinner!*), men det skyldes at oppdragsgiverne ikke har satset nok penger på å utvikle mer heldekkende programmer.

Men datamaskinen yter språkhjelp på flere måter. Den kan for eksempel være ordskaper. Vi har jo stadig bruk for nye ord – nye varenavn, for eksempel. Det er beregnet at 70 % av de produkter vi har i dag, vil være borte om ti år – for nye produkter strømmer på. Og alle skal ha sitt navn.

Her trår datamaskinen til. Med et enkelt program kan den tilby oss 50 000 systemriktige norske enstavelsesord som kan tas i bruk av dem som kjenner behovet. Av disse 50 000 er ca 5000 opptatt, dvs de betyr allerede noe og er oppført i ordbøkene. Men det er altså 45 000 fonotaktisk tilfredsstillende ord til fri bruk!

Det er ikke bare vareprodusentene som kan ha nytte av dette tilbudet. Også folk som er på jakt etter nytt slektsnavn, kan få service. I telefonkatalogen for Oslo har jeg funnet om lag 2500 *Hansen'er*, derav 65 med fornavnet *Rolf*. Slikt kan være upraktisk, og i Sverige har de latt datamaskinen oppstille lange lister med forslag til nye navn. Det kan for eksempel gjøres slik at et maskinprodusert, men systemriktig enstavelses forledd kombineres med kjente navne-etterledd som *-berg*, *-sjø* osv. Resultatet blir *Flunkberg*, *Splytsjø* og *Språtfors* o.l. Det er fritt fram!

Dessuten kan datamaskinen gjøre tekstene våre mer lesbare, mer effektive som informasjonsbærere – idet vi kan lære den til å gjennomgå tekstene og fjerne syntaktiske konstruksjoner som virker tyngende, og erstatte dem med mer lesbare og tidsmessige konstruksjoner. Slike språkkrettingsprogram finnes allerede og kan være en lokkende mulighet i en tid da det ofte ropes på mer hensiktsmessig språkbruk i embets medfør. Det vil sikkert til å

begynne med kjennes litt rart å bli rettet av en komputor, men det er en tilvenningssak.

Et hav som aldri er i ro

”Språket er som et hav som aldri er i ro,” sa en gang en dansk språkmann. Også hos oss her i landet – ja, især hos oss – har det vært mye uro på språkhavet, og med den nye informasjonsteknologien kommer det til å bli mer sjøgang.

Men språket er en ting med en merkverdig tilpasningsdyktighet, og dersom vi en og annen gang synes at det ikke strekker til, da beror det nesten aldri på språket – nesten alltid på språkbruket. Språket klarer seg. Det er vi – hver og en av oss – som bør sørge for å ta vare på dets muligheter, interessere oss for det og bidra til å vise hvor rikt og presist det norske språket kan være.